

шістдесятників. Василь Стус. Ігор Калинець. Іван Світличний. Григорій Чубай : [збірник наукових праць ; відп. ред. Г. М. Вокальчук]. – Острого : Вид-во НаУ «Острозька академія», 2010. – С. 158–477.

18. Чепуріна І. В. Емотивні дієслова як база іменного словотвору (семантико-функціональний аспект) / автореф. дис... канд. філол. наук. : 10.02.02 – рос. мова / І. В. Чепуріна; Тавр. нац. ун-т ім. В. І. Вернадського. – Сімферополь, 2003. – 20 с.

Метелюк І. В. Лексикографічне представлення авторських новообразованих с семами «емоція», «чутство» в українській поезії ХХ – ХХІ століть.

Анотація

Стаття посвячена аналізу складних випадків лексикографування авторських лексических новообразованих – найменованих емоцій і чутств, удостоверених в словаре української поезії ХХ–ХХІ століть. Проаналізовані семантичні особливості індивідуально-авторських найменованих, стосуючихся к різним класам частей речи. Доказана актуальність створення «Словаря індивідуально-авторських найменованих с семами «емоція»«чутство» в українській поезії ХХ–ХХІ століть» аналізованих окказіональних одиниць.

Ключевые слова: авторська неологія, авторське лексическе новообразование, емоція, неологема, чутства, тематическа група, українська поезія ХХ – ХХІ ст.

Metelyuk I. V. Lexicographical presentation of author's lexical new formations with semes «emotion», «feeling» in Ukrainian poetry of the XX – XXI centuries.

Symmary

The urgent task of Ukrainian word formation is the compling of an ideographic dictionaries, including the formation of the register of the author's emotionally expressive vocabulary. The article analyzes complex cases of lexicography of author's lexical new-formation – the names of emotions and feelings, attested in the poetic dictionary of the XX – XXI centuries. The object of study is the individual author's names of semes of 'emotion' and 'feeling' in Ukrainian poetry of XX – XXI centuries. Purpose of the study – semantic and lexicographical description of the lexical new-formation, describing emotions and feelings. Lexicographical parameters of describing neologisms are characterised: quantitative, grammar, normative, chronological. Semantic features of author's names of emotions and feelings, that belong to different word classes, are analyzed. The urgency of creating of the «Dictionary of author's lexical new-formation with semes of «emotion», 'feeling' in Ukrainian poetry of the XX – XXI centuries» with involvement of analyzed occasional unitis, is proved. The research gives reason to believe that to form the register «Dictionary...» a previous deep semantic wordformation analysis of author's emotives are needed. Pecularity of studied linguistic material identifies potential creating of the «Thematic vocabulary...».

Key words: author's neography, author's lexical new-formation, emotion, newlexeme, feelings, thematic group, Ukrainian poetry of the XX – XXI centuries.

УДК 811.161.2:801.66

Мовчун Л. В.,
кандидат філологічних наук,
старший науковий співробітник
відділу лексикології та лексикографії
Інституту української мови НАНУ
E-mail: lmovchun@bigmir.net

**РИМОВЕ КЛІШЕ «КАЛИНА – УКРАЇНА» В ПОЕТИЧНІЙ МОВІ
(ГЕНЕЗА ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ)**

У статті проаналізовано текстову реалізацію римового кліше «калина – Україна» на матеріалі поетичного фольклору та мови поезії ХІХ – поч. ХХІ ст. Було встановлено, що, актуалізуючи фонові знання українців про калину як символ України, римопара функціонує як рима-образ, рима-стереотип, рима-ідеологема, рима-ідіологема.

Ключові слова: рима, римове кліше, образ, стереотип, ідеологема, ідіологема.

Починаючи від граматик Л. Зизанія, О. Павловського, О. Огоновського, В. Сімовича та ін., рима – традиційний лінгвістичний об'єкт. Наукові праці ХХ ст. були присвячені історії рими, її

формально-звуковій структурі, граматичній характеристиці, питанням функціонування в поетичному тексті, римовій типології та статистичним дослідженням різних типів рим, римовій парадигмі та лексикографічному опису римових слів. У 20-х рр. розпочалося вивчення смислових відношень між римокомпонентами, а в 60-80-ті рр. його активізували представники тартусько-московської семіотичної школи, наприкінці ж століття ці студії поступово переходять у когнітивну наукову парадигму.

Постановка проблеми. Постійна відтворюваність певних римосполучень упродовж тривалого часу ставить питання не лише про звукові, а й про глибинні зв'язки між компонентами римопари. Рима здатна виходити за межі тексту й акумулювати знання та вербалізувати уявлення мовної спільноти. Навіть у споріднених мовах ті самі римопари можуть мати різне смислове навантаження, причину якого слід шукати в площині національної культури. Отже, на часі вивчення римових кліше як лінгвокультурних феноменів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені по-різному підходили до проблеми глибинного зв'язку в римопарі: в аспекті співвідношення граматичної форми і лексичного значення, логіко-смислових або ж асоціативних відношень між компонентами рими, їх синтаксичних зв'язків, у плані співвідношення між римою і тематикою поетичного твору. На окрему увагу заслуговують традиційні римопари зі, здавалося б, затертим смисловим навантаженням.

Уперше на чітко виражений смисловий характер неграматичних рим звернув увагу В. М. Жирмунський [3, с. 83]. Існування римопар, традиційних для певної епохи та окремих поетичних шкіл, учений пояснив смисловим зв'язком [3, с. 93]. Думку В. М. Жирмунського щодо смислової виразності неграматичних рим уточнила у своїй дисертаційній роботі Л. Л. Горелик. На матеріалі російського фольклору й поезії кінця XIX – поч. XX ст. вона показала, що підсилення лексичних значень можливе як у неграматичних, так і в граматичних римах [1, с. 17 – 18].

Ще один аспект проблеми – чи утворюють римові слова певну смислову єдність. За цією ознакою дослідники виокремлюють семантичні рими як типологічний різновид. На думку І. І. Гурина, до них можна віднести рими, у яких співзвучні слова поєднані з допомогою узгодження, керування чи прилягання [2, с. 7]. В. П. Тимофєєв відносить до семантичних рим такі сполучення компонентів, між якими виникає логіко-синтаксичний зв'язок (тобто якщо римокомпоненти виконують функцію підмета і присудка, другорядних та однорідних членів речення) [13, с. 299], проте зауважує, що семантичні рими насправді випадковість, виняток, аніж правило.

Рима як різновид повтору по-новому розкриває відношення між словами: звукова подібність підкреслює і посилює асоціативні зв'язки співзвучних слів. Такий ланцюжок рим у вірші дослідники схильні трактувати як «паралельний текст», що відтінює основний зміст вірша [13, с. 298]. Ю. І. Мінералов зв'язки між римокомпонентами відносив до асоціативного синтаксису, а саму риму вважав внутрішньою формою, образом образу [7, с. 301, 309]. Чеський науковець В. Турчани запропонував ігнорувати граматичну форму римових слів, розглядаючи риму як горизонтальну метафору, оскільки у співзвуччі «дуже часто трапляються слова, які не вступають у жодні зв'язки в явищах, окрім художнього плану» [14, с. 143], при цьому він усе-таки визнавав, що в значній частині рим образність відсутня [14, с. 147]. Інший чеський дослідник І. Левий влучно назвав безобразні рими, до яких вимушено вдаються перекладачі, підпорами [4, с. 244].

У російському літературознавстві набули поширення дослідження історії рим як своєрідних мікросюжетів (О. Боель, Р. Лейбов, О. Лекманов, В. Лосєв, Т. Степанищева, І. Фрайман та ін.). Так, особливості використання астіоніма *Варшава* в ролі римокомпонента досліджував Р. Лейбов. Він зауважив, що в постійних римопарах навколо імені відбувається акумуляція «стійкої хмари додаткових смислів, трансльованих традицією» [5, с. 210]. Дослідження, присвячене місцю астіоніма *Тарту* в російському римовому просторі, дало авторам публікації підставу зробити оригінальний висновок, що російська мовна культура має тенденцію вбудовувати нове слово, зокрема й власну назву, у свою систему через добирання рим до цієї одиниці [6, с. 250].

Визначення раніше не вивчених частин загальної проблеми. Усі ці різноаспектні дослідження не дають вичерпної відповіді на питання глибинної, мовно-ментальної природи постійно відтворюваних у поетичній мові римопар. Спробу розглянути риму як лінгвокультурний об'єкт ми вже зробили на прикладі кліше *очі – ночі* [10].

Зважаючи на важливість концепту «Україна» в мовній картині світу українців, варто простежити функціонування звукосмислових кліше з компонентом *Україна* у фольклорних і в поетичних текстах XIX – початку XXI ст. **Об'єкт** нашого дослідження – римове кліше, утворене лексемами *Україна* і *калина*. **Мета** статті – з'ясувати лінгвокультурну природу римового кліше з опорним компонентом *Україна*. Для цього ми опишемо варіації цього кліше та виявимо особливості його функціонування в поетичній мові.

Виклад основного матеріалу. Рима як елемент поетичного тексту – результат інтуїтивної творчості автора. Одиначні випадки поєднання римовим зв'язком, що сприймаються як оригінальні рими, репрезентують індивідуально-авторські асоціації. Водночас рима об'єктивує знання як самого поета, так і всього колективу носіїв національної мови, об'єднаних певною етнічною картиною світу, що виявляється зокрема в символах та образах національної культури. Стійкі римопари, що їх літературознавці визначають як банальні рими, з лінгвістичного погляду є складним і неоднозначним явищем. З-поміж них виокремлюємо: 1) римопари, компоненти яких пов'язані переважно звуковою подібністю, наприклад, *Україна – хвилина*, *Україна – неодмінно*, *Україна – (до/від)нині*, *Україна – повинні* (у них другий компонент рими – знак із низьким експресивним потенціалом); 2) римопари з компонентами, експресивний заряд яких якщо й не однаковий, то принаймні сумірний; між такими членами римопари є не тільки звуковий, а й смисловий зв'язок: *Україна – жовто-синій*, *Україна – переміна*, *Україна – на коліна*, *Україна – гину*. Римові кліше другого типу репрезентують стійкі смислові асоціації, завдяки чому ці пари існують у готовому вигляді, переходячи з тексту в текст, і залишаються в широкому вжитку тривалий час, нерідко змінюючи ідеологічне наповнення. За сталої форми у фольклорному дискурсі, у дискурсі української класичної літератури, радянському і протестному дискурсах, дискурсі незалежної України, у революційному і воєнному дискурсах рима *калина – Україна* репрезентує різні міфологеми, ідеологеми та стереотипи, а в контексті авторської творчості – неоднакові ідіологеми. Ця римопара функціонує в тексті як рима-образ (елемент художньої системи твору), рима-ідеологема (інструмент закріплення пропагованих у суспільстві ідей), рима-ідіологема (вербалізовані особисті смисли), рима-стереотип (втілення автоматизованих уявлень).

При аналізі римопари *калина – Україна* ми спираємося на основні постулати: 1) нормативність (відповідність нормам українського римування); 2) конвенційність (співвіднесеність лексем *Україна* і *калина* з мовною картиною світу українського етносу і відповідних концептів – із концептуальною); 3) здатність до смислотворення відповідно до контексту.

Для з'ясування глибинної мотивації римового зв'язку хороніма *Україна* і фітоніма *калина* зосередимо свій пошук на тематичній групі «назви рослин» і «назви рослин із семою одиничності», при цьому ми будемо змушені визнати існування двох римових гнізд. З одного боку, є низка римонімів, які в сполученні з компонентом *Україна* утворюють потенційні рими, коло яких обмежують фонологічні норми українського римування і лексичні норми художнього стилю. З другого боку, є реальні поетичні рими в художніх і фольклорних текстах, компоненти яких можуть порушувати рамки фонологічних і лексичних норм, відповідно, лексичний склад обох гнізд різниться. Крім цього, реальне використання компонентів римового гнізда дає матеріал для кількісного аналізу римопар.

За даними загальномовного словника рим, можливу парадигму потенційних рим цієї моделі утворюють компоненти-фітоніми, об'єднані римоформами *-іна / -ина*, *-ін / -ин*: *кураїна*, *вербина*, *горобина*, *грабина*, *дубина*, *гордовина*, *морквина*, *сливина*, *травина*, *глодина*, *лободина*, *свидина*, *жоржина*, *ожина*, *рожина*, *шелюжина*, *дерезина*, *лозина*, *бруслина*, *журавлина*, *калина*, *коноплина*, *малина*, *маслина*, *тополина*, *хмелина*, *ялина*, *бузинина*, *вишнина*, *кленина*, *соснина*, *тернина*, *ясенина*,

кедрина, модрина, осокорина, сокорина, цитрина, яворина, вівсина, берестина, житина, капуста, тростина, лохина, рицина, бирючина, будячина, пшеничина, соняшничина, вільшина, грушина, комишина, конюшина, крушина, лопушина, черемшина, шипшина, ліщина; хрін, апельсин, жасмин, кмин, крин, люпин, мандарин, полин, розмарин (СУР, с. 172 – 173, 224).

За даними укладеного нами словника римового гнізда лексеми *Україна* (про словник див.: [9]), фактичні римопари утворюють такі компоненти: *барвінок* (*барвінок – Україно, України – із барвінком*), *берестина* (*берестина – на Україні*), *жоржина* (*жоржини – України, Україна – жоржини*), *зорина* (*зорина – Україна*), *калина* (*Україна – калина, України – калини та ін.*), *кмин* (*кмину – (за) Україну*), *кураїна* (*кураїна – Україна, України – кураїни*), *малина* (*малини – України*), *лозина* (*лозини – України*), *маслина* (*України – маслини*), *неспалим-купина* (*Україні – неспалим-купині*), *ожина* (*України – ожини*), *раїна* (*раїна – Україна, раїни – України, раїни – Україно, раїною – над Україною*), *тополина* (*тополина – Україно, тополину – Україну, на тополіні – на Україні, України – тополина*), *травина* (*травина – Україну*), *шипшина* (*Україна – шипшини, шипшина – Вкраїно, шипшини – без України*), *яворина* (*яворина – Україна, яворини – України*), *ялина* (*з України – з-під ялини, ялина – Україна, на ялині – на Вкраїні*). Кількісний індекс кожного з цих римокомпонентів не перевищує 10, і тільки компонент *калина* має надзвичайно високий показник – 66, що можна пояснити важливістю лексеми *калина* в мовній картині світу українців.

Першим компонентом переважно виступає лексема *калина* (49 випадків з 66), тобто основне римосполучення – *калина – Україна* у варіаціях *калина – Україна, калина – Україно, (у) калини – Україна, (у) калини – (з, до) України, калини – Україні, калини – Україну, калини – Україно, калині – Україні, (за) калину – (за, на) Україну / Вкраїну, накалину – з Вкраїни, (з, під) калиною – з (над) Україною, на калині – з України, (в, на) калині – (в, на) Україні, калино – Україні, калино – Україно*. Саме за такого розміщення компонентів римопара *калина – Україна* найповніше розкриває свою рекурсивну природу і має більшу виражальну силу: хоронім *Україна* повертає думку до лексеми *калина* і спонукає до її переосмислення через зв'язок із хоронімом.

У зазначеній римопарі актуалізовано фонові знання української мовної спільноти про калину як національний символ нашого народу. Згідно з міфологічними уявленнями, калина втілює вогонь, сонце, символізує неперервність життя [12, с. 63], про це свідчить використання гілочок із ягодами в ритуалах і обрядах, пов'язаних із народженням, шлюбом і смертю [11, с. 388]. Рима *калина – Україна* в поетичному фольклорі часто репрезентує мікротему поховання: *Ой викопай, мати, глибокую яму, / Та поховай, мати, сю славную пару... / Та й посади, мати, червону калину, / Щоб сказали люди на всю Україну* (УНП 1, с. 405). Калина стає ніби посередником між душею померлого і його родиною: *А мати погляне на калину – / заллють її сльози рясні. / А вітер повіє з Вкраїни, / про все він розкаже мені* (УПА, с. 234).

Відома з фольклорних текстів, ця римопара набула значного поширення в авторській поезії XIX – початку XXI ст. Література розкрила дві її головні іпостасі: рими-стереотипу і рими-образу. Рима-стереотип і є банальною – у прямому розумінні – римою, що знижує художню вартість твору. Рима-образ – це смисловиражальний, експресивний, естетично спрямований формально-змістовий елемент віршового тексту.

Цілісність рими-образу залежить від римового інтервалу. Початково-кінцева рима у вірші К. Мордатенка по-новому розкриває і традиційний образ України-матері, і калини як її атрибута: *Калинигрона, мов перса України, / цілую глибоко, до кісточок*. При нульовому інтервалі, зокрема якщо римовий зв'язок устанавлюється в апозитивних словосполученнях, рима-образ відчувається найбільш рельєфно: *Не вірю, щоб калині-Україні / Якийсь там зрадник квіти обірвав...* (В. Дергач); *Невмируща будь, калино-Україно!* (Д. Білоус).

Важливо відзначити, що переважна більшість римопар репрезентує кінцеве римування. Кінцева рима приречена звучати вагомо завдяки фінальній передпаузній позиції, але її експресію підтримує весь текст, від самого початку рядка, адже й народжує риму саме текст; окрім римових відношень, між кожним окремим римовим словом і його лексичним оточенням існують синтагматичні і

парадигматичні відношення. Загальний смисл тексту надає римі сенсу, виправдовує її існування. Коли йдеться про римове кліше, то його спроможний відсвіжити зміст усього тексту, надавши римопарі нового змістового наповнення. Так, фольклорну мікротему поховання, вербалізовану кліше *Україна – калина*, В. Стус поглиблює і надає римопарі трагічного звучання, почергово вводючи образи *чужини, могили, калини*, що *горить*, *України-матері* і її *сина*: *Ще видиться: чужий далекий край, / і серед степу, де горить калина – / могила. Там ридає Україна/ над головою сина: прощавай.*

У повстанських піснях тема загибелі переплітається з темою волі, заради якої вояк жертвує життям. По смерті він чекає найголовнішої звістки – про визволення України: *Ще по моїй високій могилі / цвіте червона калина, / вона мені всю правду скаже, / як воскресне Україна* / (УПА, с. 252). Калина символізує безсмертя і волю як атрибута безсмертя цілої країни: *Гуляла гордо й гідно Україна! / Громами грізних вибухів гула / Повстанська слава, незрадливо-змінна, / Яку вкривали то яскрінь, то мла. / Жадана воля, мов рясна калина, / В степах південних знову зацвіла* (Яр Славутич).

У найвідомішій пісні борців за визволення України рима *калина – Україна* завершує непарні рядки і двічі повторюється, підкреслюючи паралелізм дій *похилитися* і *засмутитися*, *підняти* і *звеселити*, звідси стає зрозумілою контекстуальна синонімічність лексем *калина* і *Україна*: *Гей, у лузі червоначалина, / Гей, гей, похилилася; / Чогось наша славна Україна, / Гей, гей, засмутилася. / А ми ж тую червону калину, / Гей, гей, та піднімемо; / А ми ж свою славну Україну, / Гей, гей, та розвеселимо!* (ЗЗ, с. 161). У 90-х рр. минулого століття поети знову звертаються до рими *калина – Україна* в контексті боротьби за національну свободу: *Молюся за вербу й калину, / Що надійшли на клич вогню, / Щоб полягти за Україну / Там, де вмирають за Чечню* (Д. Павличко).

Часто символічний ланцюжок «життя / боротьба – смерть / смертельна загроза» доповнюється і підсилюється символікою червоного і чорного кольорів; рима *Україна – калина* підкреслює виразність інших поетичних символів: *Моя усопша Україно, / Новопреставлена раба. / Червоні ягодикалини/ Склювала воронів юрба* (А. Криловець). Стисло і сильно – шістьма словами – сформулював думку Л. Талалай. Кожне зі слів має римовий відповідник у паралельному рядку: *Ворон на калині, / Ворог на Вкраїні* (Л. Талалай). Експресія зростає від початкової рими (асонанси *ворон – ворог*) до кульмінаційної кінцевої (римоніми *каліні – Україні*). Поет навіть не називає кольори, адже семи чорної і червоної барв присутні в самих лексемах *ворон* і *калина*.

Рима-образ *Україна – калина* у творчості В. Стуса обрамлює символічну тріаду білого, червоного і чорного кольорів, якими автор передає своє сприйняття підрадянської України: *Ярій, душе. Ярій, а не ридай. / У білій стужі серце України. / А ти шукай – червону тіль калини / на чорних водах – тіль її шукай.* Рима сприяє зміщенню смислових акцентів й уможливує інше прочитання рядків, поєднаних суміжним римуванням: *Серце України – червона тіль калини.* Якщо ж зануритися в глибину рядка, відкриється образ чорної калини, скованої білою стужею. До образу калини, вкритої памороззю, поет звертається ще в одному вірші: *На колимськім морозі калина/ зацвітає рудими слізьми. / Неосяжна осонцена днина, / і собором дзвінким Україна/ написалась на мурах тюрми* (В. Стус).

У поетичній мові В. Стуса римопара *Україна-калина* – одна з найчастотніших. Кожен контекст розгортає римовий образ по-новому, таким чином вона стає римою-ідіологемою, як-от у рядках: *Нема мені коханої землі, / десь за грудьми пече гіркакалина. / Сміється божевільна Україна / у смертнім леті на чужім крилі* (В. Стус). Присвоєна, завойована чужинцями, Стусова батьківщина – *божевільна Україна*, і про те, що вона рідна, нагадує тільки гіркота калини. Калина – це ще й поетове серце, у якому Україна залишилася пекучим болем.

Лексема *калина* в процитованих рядках репрезентує архетипи вогню і крові. Ланцюжок образів *калина – кров – вогонь – Україна* постає в рядках С. Йовенко: *В моїй крові гіркотен сік калини/ бунтує, грає, вільно пломенить – / це пам'ять в нас навчає і болить. / Вона – моє сумління, Україно.* Написані в 70-ті рр. ХХ ст., вони помітно вирізняються на тлі стереотипу картинної краси України, поширеного в дискурсі соцреалізму.

Використовуючи яскраві символи, поети ризикують збитися на пафос і перетворити риму-образ на риму-стереотип: *Ця вічна любов до **України**, / Що в образі мами сія, / Горить, як багаття **калини**, / Любов неповторна моя* (В. Капустін). Варто пригадати, що сама літературна історія цієї римопари починається з рими-образу Т. Шевченка (*І соловейко **накаліні!** / То затихав, то щибетав, / Святого Бога вихваляв; / І все то, все то **вУкраїні!***). Якщо проаналізувати, як узагалі Т. Шевченко скористався римовим потенціалом лексеми *Україна*, то можна помітити, що римопара *Україна – калина* в його поетичній мові не стала кліше. Найтиповіші для Шевченкового стилю – рими-ідіологеми *Україну – гину / загину*, *Україна – година*, *Україна – дитина*, *Україна – домовина*, *Україна – сина*, *Україна – чужина* [8, с. 512 - 513]. Отже, у найбільш відомих носіях української мови і, відповідно, найбільш цитованих рядках Т. Шевченка з'являється рима – образ типового українського пейзажу. Переходячи з тексту в текст, вона втратила початкову виразність. У радянській літературі римове кліше *Україна – калина* стало римою-стереотипом і водночас римою-ідеологемою, елементом дискурсу соцреалізму. Художні тексти пропагували етнографічний образ України – калинового куща у цвіту або з рясними червоними ягодами, що мало викликати лише позитивні асоціації – з красою, процвітанню, буянню: *Цвіт-каліно, **Україно**, / Розцвітай!* (М. Рильський); *Я – країна **Україна** – / на горі **калина*** (П. Тичина); *Виростай, моя висока, / Червоній, немов **калина**, / Мов кохана кароока, / Рідна нене **Україно!*** (Л. Забашта). У цьому плані не даремно в тексті В. Сосюри нанизуються рими-ідеологеми *Україна – солов'їна* і *Україна – калина*, що репрезентують політично «правильний» образ розквітлої щасливої республіки: *Мати **Україна** – радість солов'їна, / що цвіте під сонцем, як в росі **калина***. Поеднання образів калини і солов'я, репрезентованих римою, знаходимо й у вірші Л. Первомайського: *В лугах зацвітає **калина**, / Не вмовкли в лісах солов'ї – / То кликала нас **Україна** / В зелені простори свої*. Формально це ті ж символи-цінності, що й у Т. Шевченка, але в контексті іншої епохи їх зміст був девальвований.

Репрезентуючи ключові концепти української мовної спільноти і перетворившись на культурну константу, римове кліше *Україна – калина* залишається типовим для сучасної поетичної мови. Зокрема, воно втілює безперервність традицій, нескінченність роду і всього народу: *Оцих тополь приречений кортеж / Довічно супроводить **Україну**, / І традиційні верби, і **калина** – / Все батьківське, але й синівське – теж!* (Б. Олійник). Неперервність – це успадкування символів, які здатні минуле трансформувати в майбутнє: *Повіситись на шиї у **калини** / І в журавлиний вітер сумувать, / Усе життя їти до **України** – / Оцеюмої обов'язки й права* (І. Павлюк).

Калиновий кущ – своєрідний топографічний маркер. У «Колядці» І. Калинця римове кліше створює ефект просторової близькості між Україною та Вифлеємом, де Панна народила Сина: *Йшли ми, Панно, з **України**, / і вломили пук **калини***. Для носіїв української мови денотативне значенням хороніма *Україна* – рідна земля. Поетичний текст трансформує семантичну структуру слова, натомість виникає інше, контекстуальне значення – «далекий край; рідна земля під час перебування на чужині». У свідомості поета з української діаспори зафіксовані яскраві й значущі символи, які контрастують із чужиною: *Нема барвінку, **нікаліни**, / Лиш кипариси рвуться вгору / Та часом вітер з**України!** / Війне, прилине в пізню пору* (М. Щербак). Римопара *Україна – калина* розширюється компонентом *коліно* – знаком глибокої шаноби до рідної землі, а отже й до її символу: *Я задихатимусь, як у чаду, / Твоїм повітрям, димом, **Україно**, / І тим, що йду додому... А знайду / Я кущ **калини** – стану наколіна, / Як перед образом...* (М. Щербак).

Висновки. Римове кліше *калина – Україна* в українській поетичній і фольклорній мові найпоширеніше з-поміж можливих римопар, що відповідають моделі «фітонім – хоронім *Україна*». Причину слід шукати не стільки у звуковій подібності (наприклад, більш точне співзвучання виникає в римопарах *Україна – кураїна* і *Україна – райна*), скільки в тому, що зазначена римопара актуалізує фонові знання української мовної спільноти про калину як національний символ. На матеріалі фольклорних і поетичних текстів було доведено, що кліше *калина – Україна* функціонує як рима-образ, рима-ідеологема, рима-ідіологема, рима-стереотип.

Перспективою досліджень у цьому напрямі є виявлення інших римових кліше з компонентом *Україна* та з'ясування їх генези, а також особливостей функціонування в поетичній мові.

Перелік умовних скорочень назв використаних джерел

ЗЗ – Закувала зозуленька : антологія української народної творчості : пісні, прислів'я, загадки, скоромовки / упоряд., передм. та прим. Н. С. Шумади. – К. : Веселка, 1989. – 606 с. ; іл.

СУР – Бурячок А. А. Словник українських рим / А. А. Бурячок, І. І. Гурин. – К. : Наукова думка, 1979. – 338 с.

УНП 1 – Українські народні пісні: родинно-побутова лірика. – К. : Дніпро, 1964. – Ч. 1. – 588 с.

УПА – Пісні УПА / зібрав і зредагував З. Лавришин. – Торонто – Львів : Літопис УПА, 1996. – 554 с.

Список використаної літератури

1. Горелик Л. Л. Рифма в истории русской поэзии (развитие «смыслового фактора») : автореф. дис. ... канд. филол. наук. : 10.01.01 – рус. литература / Л. Л. Горелик. – Тарту, 1981. – 18 с.

2. Гурин І. І. Словник рим Євгена Гребінки / І. І. Гурин. – Миргород, 1982. – 66 с.

3. Жирмунский В. М. Рифма, ее история и теория / В. М. Жирмунский. – Петербург : Academia, 1923. – 339 с.

4. Левый И. Искусство перевода / И. Левый ; перевод с чешск. и предисл. В. Россельса. – М. : Прогресс, 1979. – 397 с.

5. Лейбов Р. Русская слава и польская столица: к истории одного клише / Р. Лейбов // «Идеологическая география» Российской империи: пространство, границы, обитатели. – Тарту, 2012 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ruthenia.ru/territoria_et_populi/ideogeograf.html

6. Лейбов Р. Заметки о Тарту в современной русской поэзии: освоение места / Р. Лейбов, О. Лекманов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.ruthenia.ru/Blok_XVIII/Leibov_Lekmanov.pdf

7. Минералов Ю. И. Теория художественной словесности (поэтика и индивидуальность) : учебник для студ. филол. фак. высш. уч. заведений / Ю. И. Минералов. – М. : ВЛАДОС, 1999. – 360 с.

8. Мовчун Л. В. Використання топоніма «Україна» як вияв римостилю українських поетів / Л. В. Мовчун // Записки з ономастики : зб. наук. праць. – Одеса : Астропринт, 2015. – Вип. 18. – С. 509 – 520.

9. Мовчун Л. В. Лексикографування римових гнізд: традиції та інновації / Л. В. Мовчун // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Філологічна». – Острог, 2015. – Вип. 54. – С. 129 – 132.

10. Мовчун Л. В. Римове кліше *очи – ночі*: банальна рима в лінгвокультурологічному аспекті / Л. В. Мовчун // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія «Філологічні науки». Книга 1. – Ніжин, 2013. – С. 103 – 108.

11. Скуратівський В. Т. Русалії / В. Т. Скуратівський. – К. : Довіра, 1996. – 734 с.

12. Словник символів / за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренко. – К. : Редакція часопису «Народознавство», 1997. – 156 с.

13. Тимофеев В. П. Словарь рифм Сергея Есенина / В. П. Тимофеев. – Шадринск : ШГПИ, 2009. – 334 с.

14. Турчаны В. Замечания по вопросу взаимосвязей различных элементов поэтического произведения / В. Турчаны // *Teorie vęglye I : Sborník Brněnské versologické konference 13 – 16 Května 1964.* – Brno : Univerzita J. E. Purkyně, 1966. – S. 143 – 145.

Мовчун Л. В. Рифменное клише «калина – Україна» в поэтическом языке (генезис и функционирование).

Анотація

В статтє проанализирована текстовая реализация рифменного клише «калина – Україна» на материале поэтического фольклора и языка поэзии XIX – нач. XXI вв. Определено, что, актуализируя фоновые знания украинцев о калине как символе Украины, рифмопара функционирует как рифма-образ, рифма-стереотип, рифма-идеологема, рифма-идиологема.

Ключевые слова: рифма, рифменное клише, образ, стереотип, идеологема, идиологема.

Movchun L. V. Rhyme cliché «калина – Україна» in the poetic language (genesis and its functioning).

Summary

The aim of the article is to find out the linguacultural nature of the rhyme cliché with the supporting component «Україна». For this purpose we described the variations of this cliché and found out the peculiarities of its functioning in the poetic language. The object of this research is a rhyme and the subject is a cliché «калина – Україна» (guilderose – Ukraine).

The study reveals that accordingly with the model type «phytonym – choronym Ukraine», cliché «калина – Україна» has the highest quantitative index because it uncovers background knowledge of a guilderose as a national symbol of the Ukrainian language community. The results of the study demonstrate that this rhyme cliché functions as

rhyme- image (an element of the artistic system of a work), rhyme-ideologeme (an instrument of fixing of the ideas propagandized in the society), rhyme-idiologeme (personal verbalized meanings), rhyme-stereotype (an embodiment of automated representations).

Conclusions. High frequency of the rhyme pairs does not testify that it only became a cliché both due to its form and its contents. As a rule, a firm rhyme pair in different contexts may be a rhyme-image, rhyme-ideologeme, rhyme-idiologeme or rhyme-stereotype.

The prospect of further research is an exposure of other rhyme clichés with the component «Україна», clarification of their genesis and function peculiarities in the poetic language.

Key words: *rhyme, rhyme cliché, image, stereotype, ideologeme, idiologeme.*

УДК 81.373.2

Мороз Л. В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри іноземних мов;
Данілова Н. Р.,
викладачка кафедри іноземних мов;
Дуброва А. С.,
старший викладачка кафедри іноземних мов
Рівненського державного гуманітарного університету
E-mail:kafedrarshu@ukr.net

ЯВИЩЕ АКсіОЛОГіЧНОСТі У КОНТЕКСТі НОМіНАЦіЙ НА ПОЗНАЧЕННЯ ШЛЯХУ В АНГЛіЙСЬКіЙ, УКРАЇНСЬКіЙ ТА ФРАНЦУЗЬКіЙ МОВАХ

У статті йдеться про явище аксіологічності, що лежить у площині людської оцінності, в контексті номінативних одиниць, які належить до категорії шляху. Автори стверджують, що такі одиниці вербалізуються за допомогою особливих маркерів, до яких належать опозиційні категорії далекого/ близького, довгого/ короткого, прямого/ кривого/ кругового, доброго/ поганого, правильного/ неправильного, свого/ чужого, бідного/ багатого, відомого/ невідомого, легкого/ важкого ШЛЯХУ.

Ключові слова: *шлях, аксіологічність, категорії, конотація, вербалізація.*

Аксіологічність у когнітивній ономаціології спрямована на пояснення рефлексів в ономаціологічній структурі людської оцінності. У процесі номінації величезну роль відіграє оцінний момент, наявність так званої вибіркової зацікавленості в переважному виділенні одних об'єктів (якостей, ознак, властивостей) порівняно з іншими [6, с. 46]. Саме явище аксіологічності виходить із притаманної людині властивості розташовувати всю отриману інформацію у вигляді полярної шкали, на одному, крайньому полюсі якої розміщується та інформація, яка є актуальною для суб'єкта оцінки, а на другому – та, яка не є актуальною. Зазвичай, релевантна інформація вербалізується як правильна, гарна, а нерелевантна – як неправильна, погана [5].

Актуальність такого дослідження зумовлюється недостатньою вивченістю у порівняльному аспекті алломорфних та ізоморфних характеристик фразеологічних одиниць, які відображають шлях з аксіологічної точки зору.

Метою розвідки є намагання охарактеризувати номінації англійської, української та французької мови, що реалізують аксіологічну семантику та лежать у концептосфері шляху.

Цікавою, на нашу думку, є паралель, яку можна провести завдяки етимології між англійськими лексемами *right* «правий, правильний» та *straight* «прямий» – *right* – ME *riht*, *right*, з OE *riht*; OHG *reht* «правий», ON *rētr*, Goth *raihts*, «правий», L *rectus* «прямий», «правий», *regere* «вести прямо, керувати», *rogare* «запитувати», Gk *oregein* «випрямляється», *orektos* «випрямлений, прямий», Skt *rjyati*, *rñjati* «він випрямляється», *raji* «випрямлений, прямий» [11, с. 1955]. Як бачимо, значення англійського *right* «правий, правильний» перегукується зі значенням *straight* «прямий». Подібне